

KOLUMNI:

KUN KERTOMUS EI PÄÄSTÄ IRTI

Annikki Kaivola-Bregenhøj

Tajusin kuulevani ensimmäiset kokemuskertomukset tehdessäni vuonna 1984 haastatteluja Ruotsissa Taalainmaalla. Haastattelin joitakin ruotsinsuomalaisia kartoittaakseni suomalaisen siirtolaisen elämää Ruotsissa. Tosin aiemmat haastatteluni esimerkiksi Juho Oksasen kanssa sisältävät myös kokemuskerrontaa, mutta minulla ei silloin ollut sille tilaa eikä työkaluja. ”Muistelmat” eivät kiinnostaneet minua, koska halusin ennen muuta tutkia muotoihinsa kiteytyneen tai vasta muotoutumassa olevan kerronnan variaatiota. Taalainmaalla en kuullut tarinoita vaan kiteytymätöntä arkikerrontaa ihmisten elämästä. Tapasin sopeutumisen skaalan eri askelmilla olevia suomalaisia, jotka kaikki olivat tulleet Ruotsiin jokseenkin kielitaidottomina paremman elämän ja työn perään. Kauimmin maassa asuneiden haastattelua voisi kokonaisuudessaan kutsua selviytymiskertomukseksi, kun taas keskustelut vasta alun toistakymmentä vuotta Ruotsissa asuneiden kanssa olivat raportteja tai vielä keskeneräisiä kertomuksia yksinäisyydestä ja kontaktien vaikeudesta. Taalainmaa oli minun tieni kertomuksen rakenteen ja muotoutumisen pohdiskelusta kohti kerronnan sisältöjä. Raportit pysäyttivät minut myös siksi, että olin itsekkin elänyt vajaat kymmenen vuotta ulkomaalaisena. Palasin haastatteluaineistooni vuonna 1992 kirjoittaessani siitä artikkelin, mutta vaikka tavoittelin tapahtumien merkityksen ymmärtämistä, jäin taipaleen alkuun.

Tänään kertomukset ja muistitieto kiinnostavat monen tieteenalan edustajia. Tuskin folkloristin tarvitsee puolustaa omaa kenttäänsä – on parempi etsiä yhteistä keskusteltavaa muiden kanssa. Joskus oman näkökulman selvittäminen toiselle on kuitenkin tarpeen. Ulla-Maija Peltonen analysoi ”Memories and Narration” -konferenssissa marraskuussa 2006 Taunon, inkeriläismiehen, dramaattista elämänkertomusta. Kun esitelmä päättyi, historian tutkijasta edustava saksalaiskollega kysyi, miten puhuja voi uskoa kertomuksen olevan totta. Sessio päättyi ennen kuin asiasta ehdittiin lainkaan keskustella. Hämmentyneinä tajusimme, että ”totuus” voi yhä olla toisen tieteenalan edustajalle muuta kuin mitä se on meille. Folkloristina ajattelen Luisa Passerinin (1989, 261) sanoin: elämäkerrallinen muisti on aina tosi; tutkijan on vain selvitettävä, missä mielessä ja mitä tarkoitusta varten se on tosi. Olen itse analysoinut Venäjällä Lounais-Inkerissä 1992–1993 tekemiäni haastatteluja ihmisten sotakokemuksista, joista minun on vaikea päästä eroon. Tuskin haluankaan sitä. En

halua päästää niistä irti, koska en ole lopullisesti ratkaissut sitä, miten puhua tunteista. On selvää, että kuulemani kertomukset käsittelivät ainakin yhtä paljon sotatapahtumien merkitystä kertojille kuin itse tapahtumia. Mutta miten purkaa ne, koska muistot limittyvät tiiviisti sekä tapahtumien kulkuun että niiden vaikutukseen yksityisen ihmisen elämässä. Toisen maailmansodan tapahtumista oli kulunut viitisenkymmentä vuotta, mutta ne olivat yhä vaiettua historiaa.

Vuoropuhelu muistitiedon käsitteistä ja tutkimuksen tavoitteista on saanut hyvän alun. Ero kokemuskertomuksen ja muistitiedon välillä lienee hiuksenhieno, mutta puhun itse tässä kertomuksesta. Tämä johtuu muun muassa siitä, että haastateltavani Inkerissä käsittelivät kokemaansa oman itsensä kannalta eivätkä liittäneet sitä suoraan siihen historialliseen kontekstiin – toiseen maailmansotaan – johon kokemukset limittyivät. Nuo mysteeriset kontaktin ensimmäiset, jotka ratkaisevat kaiken, veivät minut Inkerissä hämmentävän liki haastateltavia ja heidän kokemuskertomuksiaan. Olin valmistautumaton siihen, että pääsin heti haastattelun alussa hyvin yksityisille elämänalueille, keskelle sodan, karkotusten, pakkosiirtojen ja menetysten kokemuksia. Koin Inkerissä usein läheisen ja nopean kontaktin syntymisen, mikä tapahtuu vain haastatellessa, kun tutkija on täysin keskittynyt toiseen ihmiseen ja työhönsä. Ulf Palmfelt (1993, 185) on puhunut siitä, että kertoja voi vetää tutkijan ehdoitta omaan kertomusmaailmaansa. Itse koin sen äkillisenä syväasukelluksena toisen ihmisen kokemusmaailmaan. Kun sieltä noustiin pintaan, jatkui arkitodellisuus leivän, keitettyjen kananmunien ja pulverikahvin tarjoilulla. Erilaiset todellisuudet kohtasivat toisensa.

Mistä haastateltavieni kokemuskertomusten merkitykset löytyvät? Ja näkyykö niissä tapaamistemme latautunut tunne? Kertomuksista on vuosikymmenten mukana karsiutunut pois kaikki toisarvoinen, kuten esimerkiksi aikaan liittyvät täsmennykset. Niistä ei myöskään löydy kritiikkiä tai syytelyä. Kertomuksissa on paljon liikettä ja toimintaa, mutta hyvin vähän esimerkiksi tunteeseen viittaavia adjektiiveja. Tunteita onkin etsittävä muista kerronnan keinoista. Olen päässyt niiden tuntumaan paralingvistisia keinoja erittelemällä ja alkanut pitää esimerkiksi kerronnan kaoottisuutta merkkinä intensiivisestä paneutumisesta kertomuksen aiheeseen, sotaan. Kaaos rakentuu muun muassa runsaista avainsanojen toistoista ja lyhyistä, kiireisistä lauseista. On kuin kertoja olisi kaikin aistein tarkkailemassa tapahtumien pienintäkin yksityiskohtaa. Kun hän palasi haastattelun todellisuuteen, hän oli uupunut ja hiljainen. Kertojan tunteet voivat myös löytyä vaikenemisestä ja hiljaisuudesta. Joku haastatteluun tarjoutunut saattoikin olla vähäsanainen ikään kuin olisi haluton tai unohtanut kaiken. Margaret A. Mills (1991, 20) erittelee sanotun suhdetta vaiettuun ja siihen, mitä ei voi pukea sanoiksi. Se on sekä arvoituksellista että ongelmallista analysoitavaa. Kun kertoja on vaitonainen, onko haastattelijalla silloin oikeus lähestyä aihetta, joka on vuosikymmentenkin jälkeen tuskallinen? Itku on selvä tunteen merkki, mutta jos kertoja yhtäkkiä varoittamatta purskahtaa itkuun, miten tutkijan pitäisi suhtautua? Olin hiljaa ja yritin sanattomasti korostaa haluani kuunnella. Odotin, mutta olisiko minun pitänyt menetellä toisin? Kertojien itku loppui yhtä nopeasti kuin se oli alkanutkin. Mietin, olinko toisenlaisessa itkemisen kulttuurissa.

Esimerkkini vievät minut vielä vaikeampaan kysymykseen: Miten tutkija käsittelee omia tunteitaan? Voiko ne näyttää, voiko niistä kirjoittaa? Pystynkö analysoimaan

sitä, miten omat tunteeni – esim. kauhistumiseni, myötäelämiseni tai turhautumiseni – ovat vaikuttaneet kirjoittamiseeni? Olen muutaman kerran yrittänyt muotoilla asiaa tekstiksi, mutta pyyhkinyt sen aina pois. Lause: ”illalla itkimme kollegoitteeni kanssa” kertoo reaktiomme ensimmäisten haastattelujen jälkeen, mutta kirjoitettuna se vaikuttaa auttamattoman naiivilta eikä syvennä analyysia. On mahdollista kertoa, että haastattelut olivat psyykkisesti rankkoja, mutta onko siinä kaikki? Mutta ahdistavienkin kokemusten kuulemiseen tottuu, kun jälleen uusi kertomus alkaa seurata ”sotakertomuksen skeemaa”. Tutkijana voin määritellä omaa positiotani esimerkiksi haastateltavia nuorempana naisena, suomalaisena tai folkloristitutkijana, mutta minun on vaikea kirjoittaa analyttisesti omista tunnereaktioistani ihmisenä. Miten muut sen tekevät? On aika syventyä entistä tarkemmin itkun ja naurun niin kuin muidenkin kerronnan paralingvististen keinojen analysoimiseen. ”Kerronnan keino” on sekin epätarkka ilmaus, sillä kyseessä on kertojan spontaani reaktio.

Kun kertomus ei päästä irti, se tekee jotakin kuulijalle: se koskettaa, se auttaa ja pakottaa etsimään keinoja kertomuksen tasojen analysoimiseksi. Mutta mitä puhuminen tekee kertojalle, mitä se teki minun haastattelemilleni iäkkäille naisille? Kysymys on yhtä kiehtova kuin siihen on vaikea vastata. Kun ihminen muistelee elämänsä eri vaiheita, hän voi retrospektiivisesti alkaa nähdä kokonaisuuksia, mistä ei tapahtumien myllerryksessä ollut tietoaakaan. Haastattelu antaa ihmiselle tilaisuuden järjestellä ja muokata omaa käsitystään itsestään. Hektinen puhe, itku ja vaikeneminen kertovat kaikki omalla tavallaan siitä, miten kertomus koskettaa haastateltavaa. Nämä tekstinulkoiset ilmaisut olivat osa kertojien tulkintaa tapahtumista, mutta osa, joka on hyvin haasteellinen tutkijalle. Jos kertoja puolestaan huomasi haastattelun kuluessa, että hän onkin selviytyjä, niin se on haastattelun tuloksista paras. Kokemus on jättänyt kertojiin pysyvän jäljen, ja muiston työstäminen jatkuu ihmisten ajatuksissa. Minä voin palata kertomuksiin kuuntelemalla haastatteluja, mutta en voi jatkaa kenttätutkimustani ja tarkentaa tulkintojani. Kerronta oli vuorovaikutusta, jonka aikana kertojat pääsivät jäsentämään elämäänsä. Haastattelijalle kertomukset antoivat näkymän puolen vuosisadan takaisin tapahtumiin ja ihmisten kohtaloihin. Ne veivät lähelle, ja ne eivät päästä irti.

Jokainen onnistunut haastattelu on mysteeri: miten kontakti haastateltavaan syntyi, miten kahdenkeskisen luottamuksen ensi askeleet otettiin ja miten kerronta alkuun päästyään jatkui. Monien haastattelujen jälkeenkin tunnen uutta aloittaessani hetken ajan pakokauhua ja pelkoa: entäpä jos tällä kertaa kontaktia ei synnykään. Ja tutkijana en pysty analysoimaan tapahtunutta. Sille ei ole takuuarmaa reseptiä.

KIRJALLISUUS

- MILLS, MARGARET A. 1991: *Rhetorics and Politics in Afghan Traditional Storytelling*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
 PALMENFELT, ULF 1993: *Per Arvid Säves möten med människor och sägner*. Stockholm: Carlssons.

KUN KERTOMUS EI PÄÄSTÄ IRTI

PASSERINI, LUISA 1989. Women's Personal Narratives. Myths, Experiences, and Emotions. – The Personal Narratives Group (ed.), *Interpreting Women's Lives. Feminist Theory and Personal Narratives*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.

Annikki Kaivola-Bregenhøj on folkloristiikan professori emerita.